

ANDRZEJ MIKULSKI
Bydgoszcz

SOCJOLOGICZNA ANALIZA WYBRANYCH POGŁADÓW MORALNYCH MŁODZIEŻY AKADEMICKIEJ

Opracowanie to jest w zasadzie krótkim sprawozdaniem z badań, jakie przeprowadziłem w 1976 roku wśród studentów Wydziału Pedagogicznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.

Podjmując badania w środowisku akademickim, miałem na uwadze poza względami poznawczymi również względy praktyczne. Celem tej pracy jest dostarczenie wiedzy diagnostycznej dotyczącej rozkładu nastawień moralnych w środowisku akademickim, aby ewentualnie wykorzystać je do optymalnych działań socjotechnicznych. Ponadto znajomość poglądów i postaw moralnych studentów uczelni pedagogicznej wydaje się szczególnie ważna z uwagi na fakt, że studenci ci zajmować się będą zawodowo wychowywaniem młodzieży, a więc między innymi kształtowaniem ich poglądów i postaw moralnych. Zatem aby działania zmierzające do kształtowania właściwych – z punktu widzenia etyki socjalistycznej – postaw przyniosły pożądany skutek, potrzebna jest wiedza co do aktualnego stanu rzeczy. W przeciwnym wypadku działania te staną się mało efektywne i będą miały oparcie jedynie w intuicji i jednostronnych doświadczeniach poszczególnych osób.

1. Założenia metodologiczne i organizacja badań

Badania przeprowadzone zostały za pomocą metody sondażu diagnostycznego na niewielkiej próbie, z zastosowaniem ankiety jako techniki wiodącej oraz wywiadu jako techniki uzupełniającej. Po przeprowadzeniu badań pilotażowych, które dostarczyły cennych uwag co do jasności sformułowań poszczególnych pytań, dokonana została ostateczna redakcja obu kwestionariuszy, tj. ankiety i wywiadu. Badania właściwe przeprowadzone zostały w WSP w Bydgoszczy w połowie maja 1976 r. WSP jest uczelnią realizującą czteroletni cykl nauki. Z pierwszego, drugiego i trzeciego rocznika studiów wylosowane zostały 32 osobowe grupy studentów, które następnie podlegały badaniom. Czwartą grupę stanowili studenci z pierwszego roku pedagogiki drugiego stopnia, byli to więc studenci w zasadzie czwartego roku nauki. Grupa tych studentów nie przekraczała 32 osób, a do badań udało się pozyskać grupę 27 osobową. Po przeprowadzeniu badań z ogólnej liczby 123 kwestionariuszy pominięte zostały 3 wypełnione niekompletnie. Ostateczna populacja, która wzięta została pod uwagę w analizie danych stanowi 120 osób. Z tej grupy studentów wywiady przeprowadzono z 25 studentami.

Należy zaznaczyć, że kwestionariusze – ankiety były anonimowe, co wydaje się istotne ze względu na znajdujące się w nich pytania, które mogłyby być potraktowane przez niektórych studentów jako pytania drażliwe. Przed przystąpieniem do wypełniania kwestionariusza – ankiety badani byli poinformowani o sposobie jego wypełnienia oraz o tym, że wyniki tych badań będą wykorzystane wyłącznie w celach naukowych.

Rygoryzm i tolerancja moralna, postawa zasadnicza i celowościowa oraz orientacja społeczna i indywidualistyczna w etyce w odniesieniu do studentów WSP w Bydgoszczy – oto podstawowe kwestie w przeprowadzonych badaniach. Dla poszczególnych kwestii badawczych dokonano wyboru szeregu wskaźników wzajemnie się kontrolujących i uzupełniających. „Wskaźnik to pewna cecha, zdarzenie lub zjawisko, na podstawie zajścia którego wnioskujemy z pewnością bądź z określonym prawdopodobieństwem, bądź wreszcie z prawdopodobieństwem wyższym od przeciętnego, iż zachodzi zjawisko, jakie nas interesuje”¹. Ogólnie mówiąc, w badaniach tych wskaźnikiem, że występuje interesujące mnie zjawisko było zachowanie się werbalne badanych studentów w sytuacji pytaniowej. Dla potrzeb pomiaru rygoryzmu i tolerancji zastosowano trzy wskaźniki – pytania:

1. Jaki jest Pana(i) stosunek do nauczycieli (wychowawców), którzy:
  - a) przyjmują od uczniów (wychowanków) kosztowne prezenty,
  - b) przyjmują zaproszenia na prywatne przyjęcia do rodziców swoich uczniów,
  - c) nie dopuszczają, aby wychowankowie wyrażali swoje opinie, które są niezgodne z opiniami nauczyciela,
  - d) udzielają swoim uczniom korepetycji płatnych,
  - e) zawodowe stosunki łączące ich z wychowankami przekształcają w więzi intymne, osobiste w stosunku do niektórych wychowanków.
2. Jak ocenilby(aby) Pan(i) niżej podane zjawiska:
  - a) przerywanie ciąży,
  - b) samobójstwo,
  - c) bezbolesne zglądanie tzw. potworków,
  - d) śmiertelne usypianie chorego na jego własną prośbę (eutanzja).
3. Czy usprawiedliwia Pan(i) niżej podane zachowania:
  - a) demonstrowanie innym ludziom swojej ważności z tytułu zajmowanego stanowiska lub posiadanego wykształcenia,
  - b) przedmałżeńskie stosunki seksualne,
  - c) pozamałżeńskie stosunki seksualne,
  - d) nałogowe pijaństwo,
  - e) wiwisekcja.

Normy, które mówią o obowiązkach moralnych nauczyciela zaczerpnięte zostały z kodeksu dla nauczycieli M. Kozakiewicza². Zjawiska zaś, które podlegają moralnej ocenie, a stanowią zarazem uznane odstępstwo od normy: nie zabijaj, podaje M. Ossowska³.

Dla rygoryzmu i tolerancji na podstawie wyżej przedstawionych wskaźników skonstruowana została skala rygoryzmu moralnego. Za każdą odpowiedź na wyżej przytoczone pytania student mógł uzyskać od 0 do 3 punktów rygorystycznych. Tak więc badana osoba tym bardziej była rygorystyczna, im więcej otrzymywała punktów.

a co za tym idzie, częściej deklarowała bardzo silne potępienia moralne.

Z kolei dla postawy zasadniczej i celowościowej zastosowano następujące wskaźniki.

1. Jedni ludzie mają stałe zasady moralne, do których stosują się bez względu na skutki. Inni kierują się głównie tym, aby osiągnąć zamierzony cel. Co Pan(i) o tym sądzi:

- a) należy zawsze postępować zgodnie ze swoimi zasadami bez względu na to, co z tego wyniknie (postawa zasadnicza),
- b) jeżeli wierność zasadom miałyby przynieść złe skutki, warto przemyśleć swoje zasady i dostosować je do sytuacji (postawa zasadniczo-celowościowa),
- c) w ogóle nie warto mieć sztywnych zasad, tylko postępować tak, aby były pomyślne wyniki (postawa celowościowa),
- d) trudno mi powiedzieć.

2. Kierownik pewnej placówki ma wolny jeden etat. Zgłosiło się dwóch kandydatów. Kierownikowi obaj wydają się wartościowi. Który z nich wydaje się Panu(i) odpowiedniejszy:

- a) pierwszy – umiejętnie omija trudności życiowe, energiczny, pomysłowy (postawa celowościowa),
- b) drugi – solidny, pracowity, wykonuje swoje obowiązki dokładnie (postawa zasadnicza),
- c) żaden z nich nie jest moim zdaniem odpowiedni.

3. Jedna z wyższych uczelni ogłosiła konkursu dla studentów na niewielką rozprawkę naukową. Student „J” spóźnił się z nadesłaniem swojego opracowania i nadeszło ono już po przewidzianym terminie. Okazało się jednak najlepsze. Jak powinna postąpić komisja oceniająca:

- a) przyznać mu pierwszą nagrodę, ponieważ jego praca była najlepsza (postawa celowościowa);
- b) w ogóle nie brać pod uwagę tego opracowania, ponieważ student „J” nadesłał je po przewidzianym terminie (postawa zasadnicza);
- c) przyznać mu jedną z nagród pocieszenia, wyróżnienie poza konkursem lub tp. (postawa zasadniczo-celowościowa);
- d) inne.

4. Jakich ludzi ceni Pan(i) wyżej:

- a) umiejących urządzić się w życiu, potrafiących w skuteczny sposób osiągnąć własne cele (postawa celowościowa);
- b) nie umiejących zabiegać o własne korzyści, jednak sumiennych, kierujących się zasadami (postawa zasadnicza);
- c) inne.

Wreszcie dla orientacji społecznej i indywidualistycznej w etyce zastosowano trzy wskaźniki:

1. Czy człowiek uczynny, sumienny, przyzwoity w stosunku do własnej rodziny i najbliższego otoczenia, który nie angażuje się w pracę społeczną, uważając, że jest to dla niego zbędna strata czasu, może być wg Pana(i) uznany ogólnie za porządnego człowieka?

2. Jak według Pana(i) powinien zachować się człowiek w wypadku konfliktu interesów własnych z interesem społecznym?

3. Jak Pan(i) sądzi, czy warto stawać w obronie interesów:

- a) ludzi, którzy są dla Pana(i) bliscy (dlaczego),
- b) ludzi, którzy są dla Pana(i) obcy (dlaczego).

Po tych uwagach przejdę teraz do przedstawienia wyników badań.

2. Rygoryzm i tolerancja moralna

Ponieważ problemy wyraża się zwykle w formie zdań pytających⁴, przeto w ten sposób zostaną one niżej przedstawione. Badania miały być próbą udzielenia odpowiedzi na pytanie: Jakie zmienne obiektywne i subiektywno-społeczne warunkują stopień rygoryzmu moralnego?

Przez rygoryzm rozumiem tutaj wyższe niż przeciętne w danym środowisku potępienie zachowań, które naruszają wartości moralne akceptowane w tym środowisku. Natomiast tolerancja będzie odwrotnością rygoryzmu i rozumieć przez nią będę brak potępień moralnych bądź potępienia słabsze niż przeciętne zachowań, które naruszają wartości moralne akceptowane w danym środowisku.

Z rygorystyczną oceną studentów najczęściej spotykają się takie zjawiska, jak: nałogowe pijaństwo, przyjmowanie przez nauczycieli kosztownych prezentów, nie dopuszczanie przez nauczycieli do tego, aby uczniowie wyrażali swoje opinie, które są z opiniami nauczycieli niezgodne, demonstrowanie innym ludziom swojej ważności z różnych względów oraz pozamałżeńskie stosunki seksualne. Do zjawisk ocenianych przez studentów tolerancyjnie należą: przedmałżeńskie stosunki seksualne; eutanazja, bezbolesne zglądanie potworków, wiwisekcja, przerywanie ciąży. Podstawowym celem badań było jednakże uchwycenie zmiennych obiektywnych i subiektywno-społecznych warunkujących rygoryzm i tolerancję moralną badanych studentów. Nie chodziło tu o zbadanie stosunku studentów do konkretnego zachowania się czy zjawiska, lecz o pewne trwałe nastawienie do oceniania rygorystycznego bądź tolerancyjnego.

Jedną ze zmiennych obiektywno-społecznych warunkujących oceny studentów jest płeć. Jak wynika z badań kobiety we wszystkich przypadkach częściej niż mężczyźni skłonne są do rygorystycznych ocen moralnych. Stwierdza się także, że wraz z wiekiem rośnie ilość rygorystycznych ocen moralnych, natomiast im ankietowany był młodszy tym więcej wyrażał ocen tolerancyjnych. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że rozpiętość wieku badanych studentów mieściła się w przedziale 19–25 lat i w związku z tym stwierdzenie powyższe ogranicza się do tego przedziału wiekowego. Chcąc sprawdzić, jaki wpływ na stopień rygoryzmu moralnego miało środowisko, w którym studenci przez pewne dłuższe okresy swojego życia przebywali, w kwestionariuszu ankiety umieszczone zostało pytanie dotyczące typu miejscowości, w których zamieszkiwali przed rozpoczęciem studiów i w trakcie uczęszczania do szkoły średniej. Wyodrębniono tutaj trzy środowiska: wieś, miasto małe od 5 do 100 tys. mieszkańców, miasto duże powyżej 100 tys. mieszkańców.

Okazało się, że wpływ środowiska lokalnego na surowość ocen moralnych studentów nie jest jednorodny. W pewnych wypadkach pochodzenie wiejskie skłaniało badanych do ocen tolerancyjnych, w innych zaś do ocen rygorystycznych. Na przykład w stosunku do nauczycieli, którzy przyjmują od uczniów kosztowne prezenty, studenci ze środowisk wiejskich odnoszą się tolerancyjnie, natomiast w stosunku do nauczycieli,

którzy przekształcają zawodowe stosunki łączące ich z uczniami w więzi intymne i osobiste, oceny są rygorystyczne. Oceny studentów pochodzących ze środowisk miejskich są w tym wypadku odwrotne. W przypadku stosunku do zjawisk stanowiących odstępstwa od ogólnej normy: nie zabijaj (tj. przerywanie ciąży, samobójstwo, uśmiercanie potworków, eutanazja) studenci ze środowisk miejskich są bardziej tolerancyjni w porównaniu ze studentami środowisk wiejskich.

Wydaje się, że rygoryzm i tolerancja moralna badanych studentów warunkowana jest w pewnym przynajmniej stopniu przez różne rodzaje podkultur, przez pewne tradycje negatywne bądź pozytywne – z punktu widzenia etyki socjalistycznej – występujące w poszczególnych środowiskach, w których badani studenci przebywali, a tym samym podlegali ich oddziaływaniu. Zatem różnice tutaj zachodzące dałyby się wytłumaczyć jako różnice poglądów występujące w poszczególnych środowiskach na to, co dobre, a co złe moralnie. Podkreślić zatem należy, że nie zawsze zamieszkanie na wsi powoduje wyższy rygoryzm, a zamieszkanie w mieście zmniejszanie się rygoryzmu w kierunku wyższej tolerancji. Zależy to także od rodzaju zjawisk, zachowań bądź norm podlegających moralnej ocenie.

W badaniach ujawnił się również wpływ zmiennych subiektywno-społecznych na rygoryzm i tolerancję moralną studentów. Jedną z tych zmiennych jest typ wychowania. Surowy typ wychowania skłania najczęściej do niskiego, a w następnej kolejności do przeciętnego rygoryzmu. Natomiast łagodny typ wychowania skłania najczęściej do wysokiego a potem przeciętnego rygoryzmu. Można zatem stwierdzić, że łagodny typ wychowania częściej wywołuje większy stopień rygoryzmu niż wychowanie surowe. Należy dodać, że nie idzie tutaj o obiektywnie surowy czy łagodny typ wychowania, problem tkwi natomiast w subiektywnym poczuciu badanego, iż był wychowywany surowo bądź łagodnie.

Analiza materiału empirycznego ujawniła również zależność stopnia rygoryzmu od rodzaju przystosowania życiowego studentów⁵. Pełne przystosowanie życiowe studentów wiąże się najczęściej z wysokim stopniem rygoryzmu, natomiast pewne zaburzenia w przystosowaniu powodują częste występowanie ocen tolerancyjnych.

Prezentację zmiennych wpływających na stopień rygoryzmu moralnego badanych studentów zamyka zależność między stopniem rygoryzmu a poczuciem zagrożenia⁶. Studenci, u których występują symptomy poczucia zagrożenia, są na ogół bardziej tolerancyjni niż studenci, u których owe symptomy nie występują.

3. Postawa zasadnicza i postawa celowościowa

Kolejną kwestią, która wymaga tutaj omówienia są postawy. W rozwoju nauki istniało i istnieje nadal szereg różnych definicji postawy. Ta różnorodność warunkowana jest przyjmowaniem przez poszczególnych badaczy różnych koncepcji teoretycznych, stanowiących punkt wyjścia do ich formułowania. W pracy tej jako ogólną definicję postawy przyjmuję propozycję S. Nowaka, który tak pisze na ten temat: „Postawą pewnego człowieka wobec pewnego przedmiotu jest ogół względnie trwałych dyspozycji do oceniania tego przedmiotu i emocjonalnego nań reagowania oraz ewentualnie towarzyszących tym emocjonalno-oceniającym dyspozycjom względnie trwałych przekonań o naturze i właściwościach tego przedmiotu i względnie trwałych

dyspozycji do zachowania się wobec tego przedmiotu"⁷. Definicja ta jakkolwiek wyróżnia trzy komponenty postawy, a mianowicie: komponent afektywny, komponent behawioralny oraz komponent poznawczy, to jednak przyznaje zasadnicze znaczenie komponentowi afektywnemu. Komponent emocjonalno-oceniający „jest czynnikiem konstytuującym (w sensie definicyjnym) postawę – która ponadto może, ale nie musi – zawierać wiedzę o przedmiocie postawy i skryształizowane sposoby zachowania się wobec niego"⁸. Jednocześnie na mocy definicji komponent afektywny jest warunkiem koniecznym, ale i wystarczającym do istnienia postawy. Ważny jest jeszcze fakt, że komponent emocjonalno-oceniający „może mieć charakter bardziej chłodnych, zintelektualizowanych ocen, które są werbalizowane za pomocą takich określeń jak: «dobry», «zły», «słuszny», «niesłuszny» lub – w wypadku gdy towarzyszą im dyspozycje do zachowań – «należy», «chcę», «powiniennem». Komponent ten może również wyrażać się w postaci dodatnich i ujemnych emocji towarzyszących wyobrażeniu przedmiotu postawy lub też wywołanych jego widokiem, takich jak: radość, lęk, szacunek, pogarda itp.⁹.

Przedmiotem tych badań były postawy nazwane przez L. Petrażyckiego postawą zasadniczą i postawą celowościową, a w oryginalny sposób zdefiniowane przez A. Podgóreckiego: „Postawę celowościową lub zasadniczą można rozumieć bądź to jako szczególny rodzaj struktury osobowości, bądź to jako coś, co charakteryzuje zawartość treści tych postaw"¹⁰. Badania te nastawione są przede wszystkim na rozumienie tych postaw jako szczególnego rodzaju struktury osobowości. Wspomniany autor proponuje następującą definicję tych postaw „Postawa zasadnicza może być zdefiniowana jako bezpośrednia akceptacja lub negacja pewnej reguły dotyczącej wyobrażanego lub rzeczywistego zachowania, podczas gdy postawa celowościowa to postawa, której akceptacja bądź negacja wyobrażanego lub rzeczywistego zachowania uzależniona jest od specyficznego rozważania kalkulacji rozmaitych, możliwych wariantów zachowania się oraz oceny ich skutków"¹¹. Definicja ta posłużyła mi do przełożenia pojęć postawy zasadniczej i celowościowej na język badań empirycznych. Zdaniem A. Podgóreckiego „takie rozróżnienie postaw stanowiących niektóre wersje zachowania się ludzkiego, w szczególności te, które dotyczą zachowań prawnych i moralnych, może być szczególnie płodne"¹².

W badaniach moich chodziło o to, czy postawa zasadnicza i postawa celowościowa dadzą się systematycznie wyróżnić, a także o to, który rodzaj wyróżnianych postaw dominuje wśród studentów. Ponadto chodziło mi o uzyskanie odpowiedzi na pytanie: jakie zmienne obiektywne i subiektywno-społeczne warunkują wspomniane postawy? Postawę zasadniczą oraz postawę celowościową traktuje się tutaj jako postawy skrajne, zaś postawę zasadniczo-celowościową – jako postawę pośrednią.

Z analizy materiału empirycznego wynika, że postawa zasadnicza i postawa celowościowa dają się wśród badanych studentów systematycznie wyróżnić. Ponadto stwierdzić należy, że poza pytaniem, które przedmiotem postawy uczyniło pracę, w pozostałych przypadkach postawa celowościowa zyskuje przewagę nad postawą zasadniczą. W przypadku pytania, w którym przedmiotem postawy jest praca, postawa zasadnicza zdobywa przewagę nad postawą celowościową, o czym zdecydował – jak sądzę – w dużej mierze przedmiot postawy, tj. praca ludzka. Odnotujemy jednak ten fakt

z tego przede wszystkim względu, że wskazuje on na możliwość górowania postaw zasadniczych nad postawami celowościowymi w niektórych przynajmniej wypadkach, np. w zależności od tego, co jest przedmiotem postawy.

Analizę wyników empirycznych dotyczących wpływu różnych zmiennych rozpoczyna zależność między wiekiem badanych studentów a postawami. Okazuje się, że wraz z wiekiem rośnie ilość przyjmowanych postaw celowościowych. Postawa zasadnicza natomiast jest bardziej charakterystyczna dla osób młodszych. Zatem studenci starsi częściej skłonni są odrzucać pewne uznane reguły, które przeszkadzają w osiągnięciu wytyczonego celu, studenci w młodszym wieku natomiast skłonni są raczej owoych reguł przestrzegać. W tym samym kierunku przebiega zależność między postawami a rokiem studiów. W badaniach ujawniono także zależność między rodzajem postawy a typem wychowania. Mianowicie łagodny typ wychowania częściej powoduje przyjmowanie postawy zasadniczej, zaś surowy typ wychowania częściej powoduje przyjmowanie postawy celowościowej. Wyróżnione przez poszczególne pytania postawy zasadnicza i celowościowa zostały skorelowane ze skalą rygoryzmu moralnego. Okazuje się, że wraz ze wzrostem rygoryzmu rośnie ilość postaw zasadniczych, podczas gdy zmniejszanie się rygoryzmu powoduje zwiększanie się ilości postaw celowościowych. Należy zaznaczyć, że zależność ta wykazuje dużą istotność statystyczną. Wpływu innych zmiennych na wyróżniane postawy nie udało się w tych badaniach ustalić. Wspomniałem wyżej, że postawy zasadniczej i celowościowej dotyczyły cztery pytania. Tak więc każda z osób badanych miała możliwość cztery razy deklarerować jedną z wyróżnionych postaw. Analiza materiału badawczego pozwala dokonać kolejnego spostrzeżenia. Okazuje się, że osoby, które mają tendencję do przyjmowania jednej z postaw (w dwóch i więcej pytaniach wybrały tę samą postawę) czy to zasadniczej, czy celowościowej nie mają jednocześnie skłonności do przyjmowania postawy skrajnie przeciwnej w innych sytuacjach. Zatem wśród ogółu badanych można wyróżnić osoby, które mają silną postawę zasadniczą i osoby, które mają silną postawę celowościową. Posiadanie takiej silnej postawy zasadniczej lub celowościowej powoduje, że jednostki te w innych sytuacjach skłonne są bądź przyjmować tę samą postawę, bądź posiadaną postawę modyfikować w kierunku postawy pośredniej, tj. zasadniczo-celowościowej.

4. Orientacja społeczna i indywidualistyczna w etyce

M. Ossowska wyróżnia w moralności trzy nurty: nurt mądrości życiowej, nurt perfekcjonistyczny oraz nurt społeczny¹³. W nurcie mądrości życiowej proponowano, aby człowiek cenił tylko to, czego go los pozbawić nie może, tj. wartości duchowe. Przedmiotem negatywnej oceny moralnej w tym nurcie jest na przykład zabieganie o dobra materialne i rezygnacja z wartości duchowych. „Rola wielu moralistów świata starożytnego podobna była do roli lekarza, który obmyśla środki dla zapewnienia ludziom zdrowia duchowego”¹⁴. Mędrcy starożytni uczyli, jak zabezpieczać się przed cierpieniem oraz jak znosić cierpienie, którego uniknąć się nie da.

Według nurtu perfekcjonistycznego wartości moralne realizuje się przez dążenie do osobistej doskonałości. Uczono tużaj, jak należy cierpieć, aby cierpieć mężnie, jak umierać z godnością itp. Nurt ten „charakteryzował się zwykle pewnym arystokratyzmem, izolacją od szerszego tłumu”¹⁵, pewnym indywidualizmem, przedmiotem którego

była troska o własny poziom.

Wreszcie nurt społeczny, według którego oceny moralne odnoszą się tylko do takich czynów, których skutki dotyczą innych ludzi, mogą powodować ich cierpienia bądź radości. Moralność pełni więc tutaj funkcję regulatora stosunków między ludźmi. „Mędrzec starożytny mógł budować swoje przepisy moralne, zwalczając cierpienie, żyjąc w kompletnej izolacji i nie interesując się sprawami ludzi ani ich współzyciem. Mógł się także w swojej moralności uniezależnić od tych spraw perfekcjonista. Oba bowiem te rodzaje zachowań mają charakter osobisty. Inaczej z tym, dla którego moralność jest związana ze stosunkiem człowieka do człowieka, a szerzej ze stosunkiem jednej istoty do drugiej”¹⁶.

Z tego wynika, że w zależności od tego, na gruncie jakiego nurtu staniemy, będą podlegały ocenie moralnej inne czyny. Dla ludzi współczesnych zagadnienia moralne to zagadnienia należące głównie do nurtu perfekcjonistycznego i społecznego.

Interesującą koncepcję rozróżnienia etyki socjalistycznej i etyki mieszczańskiej – wprowadzając pojęcie orientacji społecznej i orientacji indywidualistycznej w etyce – przedstawia A. Podgórecki¹⁷. „Przez etykę mieszczańską można rozumieć etykę egoistyczną (kombinację postawy celowościowej i postawy dbającej przede wszystkim o własne dobro), nastawioną na konsumpcję dóbr materialnych. Natomiast przez etykę socjalistyczną można rozumieć etykę altruistyczną (kombinację postawy zasadniczej i postawy przedkładającej dobro innych) nastawioną na zwalczanie krzywdy i realizację sprawiedliwości społecznej”¹⁸. Zatem nurt perfekcjonistyczny zaliczyć nam wypadnie do orientacji indywidualistycznej, a nurt społeczny do orientacji społecznej. Przyjmując, według propozycji A. Podgóreckiego, że orientacja indywidualistyczna to istotny składnik etyki chrześcijańskiej czy mieszczańskiej, a orientacja społeczna to istotny składnik etyki socjalistycznej, należy podkreślić, że etyka indywidualistyczna ocenia jednostkę wedle norm stosowanych do jednostki, natomiast ocena etyki społecznej dotyczy społecznych ról pełnionych przez jednostkę.

Przeprowadzone badania miały dostarczyć informacji o tym, czy orientacja społeczna i orientacja indywidualistyczna tak pojęte dadzą się wśród studentów wyróżnić, oraz sprawdzić jakie zmienne obiektywne i subiektywno-społeczne wpływają na rodzaj przyjętej przez studentów orientacji?

Okazuje się, że wśród studentów da się wyróżnić osoby troszczące się o własne sprawy oraz osoby przedkładające ponad własne sprawy szerzej pojęty interes społeczny. Orientacje etyczne wyróżniane za pomocą przygotowanych wskaźników skorelowano następnie z różnymi zmiennymi subiektywnymi i obiektywno-społecznymi. A oto wyniki tej korelacji.

Mianowicie, im wyższy rok studiów tym bardziej jest charakterystyczna dla badanych studentów orientacja indywidualistyczna. Natomiast dla niższych lat studiów bardziej charakterystyczna jest orientacja społeczna. Wyniki te zgodne są w zasadzie z wynikami potocznej obserwacji. Bardzo prawdopodobne jest, że czasami ożywiona działalność w początkowym okresie studiów, np. w SZSP osłabia się znacznie pod koniec tego okresu. Dzieje się tak zapewne ze względu na niemożliwość podołania, przy dużym obciążeniu obowiązkami społecznymi, swojemu obowiązkowi podstawowemu, tj. nauce. Jednakże orientacja indywidualistyczna jest już bardzo charakterystyczna na

pierwszym roku studiów, a więc kształtuje się ona jeszcze przed rozpoczęciem studiów pod wpływem różnych czynników. Jednym z takich czynników jest środowisko. Analiza wyników wskazuje na to, że w miarę przechodzenia od wsi przez małe do dużych miast zwiększa się także orientacja społeczna wśród badanych studentów. Innymi słowy, studenci pochodzący ze środowisk miejskich częściej niż studenci pochodzący ze środowisk wiejskich przejawiają orientację społeczną, zaś dla studentów ze środowisk wiejskich bardziej charakterystyczna jest orientacja indywidualistyczna. Orientacja społeczna jest najbardziej właściwa dla osób pochodzenia inteligenckiego, a najmniej jest ona widoczną wśród osób pochodzenia chłopskiego. Wyniki te pozostają w zgodzie z wynikami poprzednio uzyskanymi, gdzie orientacja indywidualistyczna jest najbardziej typowa dla osób zamieszkałych na wsi, zaś orientacja społeczna jest najbardziej typowa dla osób zamieszkałych w mieście. Na rodzaj orientacji etycznej wpływa również przystosowanie życiowe. Pełne przystosowanie życiowe powoduje zwiększanie się orientacji społecznej, a gorsze przystosowanie powoduje zwiększanie się orientacji indywidualistycznej. Zaznacza się także wpływ poczucia zagrożenia na rodzaj orientacji etycznej. Brak symptomów poczucia zagrożenia w sposób wydatny wpływa na wzrost orientacji społecznych, zaś występowanie symptomów poczucia zagrożenia powoduje wydatne zwiększanie się orientacji indywidualistycznych. Jeśli chodzi o rygoryzm i tolerancję moralną, to łączą się one z orientacją etyczną w następujący sposób: orientacja społeczna ma tendencję wzrastającą w przypadku, gdy rośnie jednocześnie stopień rygoryzmu, orientacja indywidualistyczna natomiast ma tendencję do wzrostu wraz ze zmniejszaniem się rygoryzmu.

Reasumując należy stwierdzić, że w badaniach tych zauważono wpływ na stopień rygoryzmu i tolerancji studentów takich zmiennych obiektywno-społecznych, jak: płeć, wiek, rok studiów, miejsce zamieszkania; oraz takich zmiennych subiektywno-społecznych, jak: typ wychowania (surowy lub łagodny), przystosowanie życiowe, poczucie zagrożenia. Wyższy stopień rygoryzmu cechuje na ogół kobiety, osoby będące na wyższym roku studiów, starsze (22–25 lat), zamieszkałe na wsi (są to zmienne obiektywno-społeczne) oraz osoby łagodnie wychowane o pełniejszym przystosowaniu życiowym i brakiem symptomów poczucia zagrożenia (są to zmienne subiektywno-społeczne).

Tolerancja w ocenach moralnych charakteryzuje na ogół mężczyzn, osoby młodsze (19–20 lat), będące na niższym roku studiów, zamieszkujące w mieście (są to zmienne obiektywno-społeczne) oraz osoby surowo wychowane, z gorszym przystosowaniem życiowym i z występującymi symptomami poczucia zagrożenia (są to zmienne subiektywno-społeczne).

Z kolei na rodzaj posiadanej postawy mają wpływ takie czynniki, jak: wiek, rok studiów, typ wychowania oraz rygoryzm i tolerancja moralna. Z postawą zasadniczą wiążą się na ogół takie czynniki, jak: młodszy wiek (19–20 lat), niższy rok studiów, łagodne wychowanie i wyższy stopień rygoryzmu moralnego. Na przyjmowanie postawy celowościowej na ogół wpływają: starszy wiek (22–25 lat), wyższy rok studiów, surowe wychowanie i większy stopień tolerancji moralnej. Ponadto stwierdzić można, że studenci, którzy mają silną tendencję do przyjmowania jednej z wyróżnianych postaw w jednej sytuacji, mają tendencję do przyjmowania tej postawy w innej sytuacji

lub do przyjmowania postawy pośredniej, bardzo rzadko natomiast przyjmują postawy skrajne, aczkolwiek może być również tak, że w stosunku do pewnych zjawisk życia społecznego jednostka przyjmuje postawę celowościową, a w stosunku do innych – postawę zasadniczą. „Pamiętać zatem należy o rozmaitych polaciach życia społecznego i w konsekwencji o tym, aby nie przenosić tego, co w jednych rejonach tego życia może dominować – na jego całość”¹⁹. Uwaga ta dotyczy także jednostek. Struktura osobowościowa jednostki może być częściowo celowościowa, częściowo zasadnicza, czasami zaś w całości celowościowa lub zasadnicza. Badania wykazały przewagę postaw celowościowych nad postawami zasadniczymi. Jest to zapewne wynik szybkiego tempa przemian społecznych, trwającej w dalszym ciągu swoistej rewolucji światopoglądowej w naszym kraju. W tej sytuacji postawą bardziej adekwatną w stosunku do wspomnianych przemian jest postawa celowościowa. Z przeprowadzonych badań wynika jeszcze pewna dyrektywa dotycząca oddziaływań wychowawczych. Inne – jak sądzę – działania wychowawcze muszą być podjęte w stosunku do osób posiadających postawę celowościową, inne zaś w stosunku do osób posiadających postawę zasadniczą. Tak więc odwoływanie się do zasad moralnych w działaniach wychowawczych, skierowanych do osób o postawie zasadniczej przyniosłoby najprawdopodobniej znacznie większe efekty niż w przypadku stosowania tej samej strategii w stosunku do osób przyjmujących postawę celowościową.

W stosunku do orientacji etycznych stwierdzić należy, że orientacja indywidualistyczna jeżeli nie przeważa, to w każdym razie jest mocno ugruntowana w badanym środowisku akademickim. Wyróżnione orientacje etyczne warunkowane są przez zmienne obiektywne i subiektywno-społeczne. Orientacja indywidualistyczna łączy się na ogół z takimi zmiennymi, jak: wyższy rok studiów, zamieszkanie na wsi, pochodzenie chłopskie, gorsze przystosowanie życiowe, pewne symptomy poczucia zagrożenia oraz wyższy stopień tolerancji moralnej. Natomiast orientacja społeczna łączy się na ogół z takimi zmiennymi, jak: niższy rok studiów, zamieszkanie w mieście, pochodzenie robotnicze, pełniejsze przystosowanie życiowe, brak symptomów poczucia zagrożenia oraz wysoki stopień rygoryzmu moralnego.

Analiza materiału empirycznego pozwoliła na zarysowanie dwóch rodzajów struktur osobowościowych. Okazuje się że postawa zasadnicza, wysoki stopień rygoryzmu moralnego oraz orientacja społeczna w etyce to elementy jednej struktury wzajemnie się warunkujące. Natomiast postawa celowościowa, niski stopień rygoryzmu moralnego oraz orientacja indywidualistyczna w etyce to elementy drugiej struktury.

5. Kilka uwag o możliwości moralnej akceptacji postawy zasadniczej i celowościowej

Do zagadnień moralnych można jednak podchodzić w różny sposób. Można więc próbować podawać ludziom pewne rozstrzygnięcia normatywne (wygłaszając sądy o powinnościach) bądź aksjologiczne (wygłaszając sądy o wartościach), stając tym samym na gruncie etyki normatywnej, inaczej zwanej etyką właściwą. Z drugiej strony, można tworzyć hipotezy robocze dotyczące tego, co jest w dziedzinie moralnej, a następnie sprawdzać te hipotezy za pomocą badań empirycznych, przechodząc wówczas na teren etyki opisowej. Nie zawsze założenia etyki normatywnej pokrywają się

z określoną rzeczywistością moralną. Faktyczne moralne zachowania ludzkie odbiegają w mniejszym lub w większym stopniu od ideału etycznego proponowanego w danym społeczeństwie. Postawy ludzkie można dzielić na różne sposoby. Tak więc można mówić o postawach egoistycznych i altruistycznych, rygorystycznych i tolerancyjnych, konformistycznych i nonkonformistycznych itp. Te różne rodzaje postaw stanowią zwykle pewne wersje zachowań ludzkich. Tym wersjom zachowania się ludzi, które dotyczą zachowań moralnych, a także prawnych, szczególnie odpowiada podział na postawy zasadnicze i celowościowe.

Wcześniejsze uwagi na temat obu postaw sugerują pewien kierunek rozwoju osobowości. Rozwój ten przebiegałby zatem od elastycznej postawy celowościowej w kierunku bardziej stabilnej postawy zasadniczej. Fakt, że wspomniane postawy występują w rzeczywistości społecznej, nie oznacza jeszcze, że są one godne moralnej aprobaty. Rozpatrzmy pokrótce tę kwestię. O postawie celowościowej można pomyśleć w wersji skrajnej. Przy takim rozumieniu tej postawy ilekroć w drodze do realizacji pewnego celu stają określone zasady, jednostka rezygnuje z tych zasad w imię postawionego celu. Tę skrajną wersję postawy celowościowej odpowiednio odzwierciedla hasło: cel uświęca środki. Akceptacja moralna tej wersji postawy celowościowej w sposób ewidentny staje pod znakiem zapytania. Postawa ta może jednak przyjąć postać bardziej umiarkowaną i taką też najczęściej spotykamy w rzeczywistości. Struktura celowościowa osobowości ujawniać się może w sytuacji, którą jednostka rozumie jako negatywną. Bowiem chęć osiągnięcia określonego celu zmusza jednostkę do rezygnacji z pewnych zasad w tych przypadkach, w których owa kalkulacja specyficzna okaże się dla obranego celu (a tym samym dla jednostki) korzystna. Można jednak zapytać: czy istnieją takie indywidualne cele, które usprawiedliwiają rezygnację jednostki z przyjętych w społeczeństwie zasad. Osiągnięcie pewnego celu przez jednostkę, może się okazać korzystne nie tylko dla niej samej, ale także dla szerszego grona, np. grupy lokalnej. Jednakże i tutaj zasadne jest pytanie: czy to wszystko, co jest korzystne dla jednej grupy społecznej, jest jednocześnie dobrem moralnym. Zatem, moralna akceptacja postawy celowościowej, uzależniona jest od moralnej akceptacji celu stawianego przez jednostkę i środków przez nią dobieranych do jego realizacji. W innym przypadku postawa celowościowa może ujawnić się jako próba wyjścia z sytuacji dobrej w kierunku jeszcze lepszej. Wówczas mamy do czynienia z dążnością twórczą, postępową. Jeżeli ową „sytuację dobrą” uznamy za wartościową moralnie, to godne chyba moralnej aprobaty jest również pomnażanie tej wartości.

Z badań wynika, że przystosowanie życiowe (zadowolenie z życia) wpływa na rodzaj przyjmowanej postawy. Jednostki, które w swoim subiektywnym odczuciu są przystosowane życiowo, skłonne są przyjmować postawę zasadniczą. Natomiast jednostki, które zdradzają symptomy nieprzystosowania życiowego skłonne są przyjmować postawę celowościową. Przystosowywać się jednak można zarówno do stanów rzeczy dobrych, jak i złych. Jeśli zatem pewna osoba nie chce się przystosować do złego stanu rzeczy i chce ten zły moralnie stan zmienić na przeciwny, to z konieczności musi zrezygnować z zasad ten zły stan rzeczy sankcjonujących. Można się także nie przystosowywać do rzeczy dobrych, chcąc zmienić je na jeszcze lepsze (tę sytuację rozpatrzyliśmy wyżej). Nie znaczy to oczywiście, że nieprzystosowanie się jest zawsze zjawiskiem

pozytywnym moralnie, znaczy to tyle tylko, że w niektórych przynajmniej wypadkach takim właśnie jest.

Spróbujmy teraz przyrzeć się bliżej drugiej z omawianych postaw. Postawa zasadnicza posiada również swoją wersję skrajną. Można mianowicie przyjąć za zasadę nieakceptowanie żadnych zasad. Wtedy brak jakichkolwiek zasad staje się zasadą. W tej skrajnej wersji postawa zasadnicza nie może zyskać moralnej aprobaty. Ta postać postawy zasadniczej zbliża się bardzo do postawy celowościowej w jej wersji skrajnej. Możliwa jest jednak wersja umiarkowana tej postawy. Postawa zasadnicza jest pewnym modelem, w którym można umieścić zasady oceniane jako dobre oraz zasady oceniane jako złe. Jeśli zatem owa bezpośrednia akceptacja (charakteryzująca postawę zasadniczą) dotyczy reguł etycznie cennych, a bezpośrednia negacja dotyczy reguł etycznie ujemnych, wtedy możliwa jest moralna akceptacja postawy zasadniczej. Społeczeństwo jest układem dynamicznym, stale zmieniają się warunki, w jakich ludzie żyją, co w konsekwencji prowadzi do zmiany poglądów i postaw ludzkich. W tej sytuacji sztywne trzymanie się pewnych reguł przez zbyt długi czas, a w szczególności głoszenie przestarzałych treści, które te reguły mogą zawierać, nie jest chyba z punktu widzenia postępu moralnego, pożądane. Etyki narzucające bezwzględne przestrzeganie zasad rodziły także fanatyków, fanatyzm zaś jest przynajmniej w tej samej mierze szkodliwy co fatalizm.

Badania wykazały przewagę postaw celowościowych w bydgoskim środowisku akademickim. Myślę, że dokonujące się ciągle zmiany w naszym kraju, w szczególności tempo przemian zarówno w sferze społecznego bytu, jak i w sferze światopoglądowej, powoduje, że postawa celowościowa – ze względu na swoją elastyczność – jest postawą bardziej adekwatną do wspomnianych przemian. Na koniec wypadnie jeszcze stwierdzić że jednoznaczna kwalifikacja moralna postawy zasadniczej i celowościowej nie jest (przy takim ich rozumieniu) możliwa. Nie wynika z tego jednak, że koncepcja wyodrębnienia tych postaw jest nieudolna. Trudność spowodowana jest raczej ogromną złożonością zjawisk pochodzących ze sfery moralności i ich oceną.

W przypadku wygłaszania ocen etycznych konieczna jest głębsza refleksja, pewien namysł, pozwalający na uchwycenie złożoności ocenianych stanów rzeczy. Stąd dzisiaj mówi się raczej o moralności refleksyjnej, a nie o moralności związanej z określonym katalogiem norm etycznych i ich absolutyzowaniem.

PRZYPISY

¹ S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1970, s. 237.

² M. Kozakiewicz, *Projekt kodeksu etycznego nauczyciela*, w: A. Sarapata (red.), *Etyka zawodowa*, Warszawa 1971, s. 164 i nast.

³ M. Ossowska, *Normy moralne. Próba systematyzacji*, Warszawa 1970, s. 35 i nast.

⁴ Por. Z. Cackowski, *Problemy i pseudoproblemy*, Warszawa 1964, s. 90 i nast.

⁵ Pewnych informacji na temat przystosowania życiowego studentów miały dostarczyć odpowiedzi na następujące pytanie: Czy ogólnie biorąc jest Pan (i) z życia zadowolony (a)?

⁶ Informacji na temat symptomów poczucia zagrożenia miały dostarczyć odpowiedzi na następujące pytania: Co Pan (i) sądzi na temat okazywania ludziom zaufania? Jakim ludziom jest Pan (i) skłonny (a) ufać?

⁷ S. Nowak, *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, w: S. Nowak (red.), *Teorie postaw*, Warszawa 1973, s. 23.

- ⁸ Ibidem. s. 24.
- ⁹ M. Marody. *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy*. Warszawa 1976. s. 17.
- ¹⁰ A. Podgórecki. Postawa zasadnicza a postawa celowościowa. w: K. Opalek (Red.). *Z zagadnień teorii prawa i teorii nauk Leona Petrażyckiego*. Warszawa 1969. s. 151.
- ¹¹ Ibidem. s. 152.
- ¹² Ibidem. s. 152.
- ¹³ M. Ossowska. *Trzy nurty w moralności*. Wiedza i Życie 1936. zeszyt 6–7.
- ¹⁴ Ibidem. s. 410.
- ¹⁵ Ibidem. s. 412.
- ¹⁶ Ibidem. s. 413.
- ¹⁷ A. Podgórecki. *O pojęciu oceny*, Humanizm Socjalistyczny Wydanie specjalne Studiów Filozoficznych z okazji 25-lecia PRL. Warszawa, 1969.
- ¹⁸ Ibidem. s. 372.
- ¹⁹ A. Podgórecki. *Postawa zasadnicza a postawa celowościowa*, loc. cit., s. 160.

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF CHOSEN MORAL VIEWS OF THE STUDENTS

Summary

This article is devoted to analysis of chosen moral views of the students. After having presented methodological problems the author discusses the results of empirical investigations on three chosen problems: (1) rigorism and tolerance in moral valuation of the students; (2) principal and intentional attitude towards moral questions; (3) social and individualistic orientation in ethics. The author presents subjective and objective social factors having influence upon formation of relevant attitudes. Further part of the article shows mutual relation between the questions mentioned above. The analysis of empirical material makes it possible to show up two kinds of individualistic structures. It appears that principal attitude, high degree of moral rigorism and social orientation, in ethics are the elements of the same structure and are interdependent. On the other hand, intentional attitude, low degree of moral rigorism and individualistic orientation are the elements of the other structure. In the end of the article the author gives remarks on possibility of moral acceptance of the two attitudes – principal and intentional.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИЗБРАННЫХ МОРАЛЬНЫХ ВЗГЛЯДОВ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЁЖИ

Резюме

Эта разработка посвящена анализу избранных моральных взглядов. После представления методологических проблем, разобраны результаты эмпирических исследований, касающиеся трёх избранных проблем: 1) дисциплина и терпимость в моральных оценках студентов, 2) основной облик по отношению к моральным вопросам, 3) общественная и индивидуалистическая ориентация в этике.

Представлены здесь субъективные и объективно-общественные факторы,

имеющие влияние на формирование соответствующих обликов. Далее указана взаимосвязь между этими вопросами. Анализ эмпирических материалов указывает две структуры личности. Оказалось, что основной облик, высокий уровень моральной дисциплины и общественная ориентация в этике это элементы одной структуры, которые взаимно обуславливаются. Облик же целесообразный, низкий уровень моральной и индивидуалистическая ориентация в этике — это элементы второй структуры.

В конце статьи замечания, касающиеся возможности моральной акцептации основного и целесообразного обликов.